

PROF. DR. CAFER SADIK YÂRAN

Ahlaklı toplum, kişinin vicdanında başlar

Temiz toplum, temiz siyasetten önce, temiz bireylerden oluşur. Bizim bütün geleneksel ahlak kitaplarımız, ferdi ahlaktan başlar, sonra aile ahlakına geçer, ondan sonra siyasi ve idari ahlakı ele alır. Ahlaklılık, çoğu yerde sürüye tabi olmakla değil, kendi vicdanının sesini dinlemekle olur.

RÖPORTAJ: AHMET YILDIZ

Ahlak kavramını nasıl tanımlayabiliriz? Etik kavramıyla farkı nedir?

Sade bir şekilde tanımlanmak istendiğinde ahlak, insanın içinin ve ilişkilerinin kendisine ve çevresindekiilere zararlı değil faydalı olmasını sağlamaya yönelik tavsiyelerden oluşan değerler sistemidir. İnsanın içinde, iyi ve kötü huylar dediğimiz, Kur'an'ın Şems suresinde fücür ve takva dediği iki yönelim imkanı vardır. İnsanın ilişkilerinde yani çevresindeki varlıklarla münasebetlerinde de takip edebileceği iki yol, Kur'an'ın Belled suresinde necdeyn dediği iyilik ve kötülük yolları vardır. İnsan, az çok özgür bir varlık olarak, bu iki yönelimden ve yoldan istediğini seçebilme ve uygulayabilme imkanına sahip olan ve Kur'an'a göre Mülk suresi ve benzerlerinde belirtildiği üzere bunlarla imtihan olunan bir varlıktır. İş-

te ahlak, bireyin kötü huylar ve kötü davranışlardan uzaklaşması, bunun yerine iyi huylar ve iyi davranışlarla hayatını geçirmesi, toplumun da böylece iyi insanların çok olduğu adil ve temiz bir barış ve huzur toplumu olabilmesi için yetişen nesillere kazandırılmaya çalışılan erdemler ve değerler manzumesidir.

Ahlak kavramıyla etik kavramı arasındaki temel fark, birinin köken itibarıyla Arapça ve daha dini, İslami, Kur'ani ve uygulama çağrışımlı bir tabir iken, öbürünün köken itibarıyla Grekçe, İngilizce ve daha felsefi, seküler ve teorik çağrışımlı bir kavram olmasıdır. Bunlar ve ilave edilebilecek başka ufak tefek farklılıklara rağmen, ülkemizde bazı insanlar ve çoğu resmi kurum etik kavramını ahlak ile aynı anlama gelmek üzere kullanmakta, ahlaki konularla ilgili hazırladığı yönetmeliklerde ve kur-

duğu kurullarda ahlak yerine etiği kullanmaktadır. "Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri," "Kamu Görevlileri Etik Kurulu," "X Üniversitesi Etik Komisyonu" gibi kullanımlar artık yadırganmayan bir ifade kalıbı durumundadır. Bu kullanımlardaki etik tabiri ile ahlak arasında esaslı bir fark yoktur, yapılması istenen iş aynıdır: Genel, kurumsal ve mesleki ahlak kurallarına aykırılığın önlenmesi, ahlaki kurallara uygun davranışların ise özendirilmesi ve yaygınlaştırılması.

Dolayısıyla, bana göre, eğer yanılmıyorsam, asıl kaygılanmamız gereken şey, kullanılan kavramın ahlak veya etik olması değil, bunların çağrıştırdığı ortak değerlerin toplum içinde yaygın bir biçimde uygulanıp uygulanmamasıdır. Gerek kurumsal gerekse kişisel dilde ahlak yerine etik kavramının kullanımında mutlaka bir art niyet veya yanlışlık aramamak gerekir. Çünkü çok köklü kavramlar bile çeşitli sebeplerle, örneğin kullananların istismarına neden oldukları durumlarda eski parlaklıklarını ve dolayısıyla etkisini yitirebilmekte, bu durumda bazı kişiler aynı meramı anlatmak için belki geçici bir süre başka bazı yeni kavramları kullanmayı tercih etmektedirler. Nitekim günümüzde ahlak yerine sadece etik değil bazen değer, bazen erdem kelimesi kullanılabilen, eskiden de ahlak yanın- da edep, âdap, fazilet gibi kavramlar kullanılabilmekteydi. Bütün bunlara

rağmen, bizim için bunlar arasında en köklü, en kalıcı ve en değerli kavramın ahlak kavramı olması gerektiğinde şüphe yoktur.

Toplumsal hayatı düzenleyen hukuk ve din gibi alanların yanında ahlakın yeri neresidir? Yani ahlakın diğer disiplinlerle ilişkisi nedir?

Ahlakın yeri, bunların, yani toplumsal hayatı düzenleyen normatif sistemlerin ve onlarla ilgili kural koyucu disiplinlerin üçüncüsü olmasıdır. Toplumla ilgili normatif bilimlerden olduğunda akla ilahiyat, hukuk ve ahlak gelir. Bu üçünün ortak yönü, yaşanan olayları olduğu gibi betimlemeye ve arka planlarındaki yapısal faktör-

leri tarihsel ve kültürel bir çerçevede açıklamaya çalışan yaklaşımların aksine, bireyler ve aileler başta olmak üzere tüm toplumsal grupların

nasil yaşamaları gerektiği, neleri yapıp nelerden kaçınmaları gerektiği konusunda insanlara rehberlik etmeleri, onlara yol göstermeleri ve bu yönde çeşitli ilkeler ve kurallar koymalarıdır. Belirledikleri ilkeler ve koydukları kurallar yanında, üçünde de ortak olan hususlardan bir başkası da, bu ilkeler ve kurallara, yahut bu emirler ve yasaklara uyulması konusunda her birinin kendine özgü yaptırımlarının olmasıdır. Dinin yaptırımı, daha ziyade cennet ve cehennem gibi uhrevi müeyyideler; hukukun yaptırımı, çeşitli türden bedeni ve mali cezalandırmalar; ahlakın yaptırımı ise vicdani kınama ve huzur ile toplumsal ayıplama ve takdir gibi müeyyidelerdir.

Bunların birbirleriyle de oldukça yakın ilişkileri vardır. Tam zorunlu bir bağ olmamakla ve kültürden kültüre az çok farklılık arz etmekle birlikte, genel olarak, pozitif hukukun doğal hukukla, doğal hukukun ahlakla, ahlakın da dinle yakın ilişkisi olduğu bir gerçektir. Başka şekilde ifade edildiğinde, ahlak olmadığında hukuk temelsiz ve desteksiz, din olmadığında da ahlak temelsiz ve desteksiz kalır. Hukuk normları ve cezalarının meşruiyetinin en büyük destekçisi ahlak, ahlak ilkeleri ve öğütlerinin geçerliliğinin en ikna edici ve bağlayıcı kaynağı da dindir. Bu durumda, dindar toplumlar bir yana, modern laik Batılı toplumlarda bile ahlak,

kendi başına sağladığı işlevleri yanında, din ile hukuk arasında bazen doğrudan bazen de dolaylı ve görünmez bir bağ kuran, dinden aldığı hukuka aktaran sağlam bir değerler köprüsü vazifesi görmektedir.

Adaleti nasıl tanımlamak gerekir?

Farklı adalet tanımları ve teorileri varsa da, bize göre şöyle tanımlamak mümkündür: Adalet, her hak sahibinin hakkına riayet etme ve her hak sahibine hakkını verme yükümlülüğü ve erdemidir. Bu tanımları biraz açacak olursak, görürüz ki, adaletin temelindeki asıl kavram "hak" kavramıdır. İyi kavramı, genel refah kavramı, kamu yararı ve benzeri öteki ahlaki kavramlar değil, hak kavramı adalet için esas temeli ve ölçütü oluşturur. Yine tanımdaki, "hakkına riayet etme" ile "hakkını verme" arasındaki küçük farka da işaret edilebilir. Hakkına riayet etme, hangi konumda olursa olsun herkesin yapması gereken bir davranıştır; hakkını verme ise biraz daha hak dağıtma konumunda olan kişinin yapması gerekeni çağrıştırmaktadır. İnsanın konumu ne olursa olsun, herkes adaletli yahut adil olmak durumundadır. Bunu ifade etmek için, tanımda hem yükümlülük hem de erdem ifadesi vardır. Yükümlülük daha ziyade hukuki bir kavram, erdem ise ahlaki bir kavramdır. Adaleti sadece erdem olarak

CAFER SADIK YARAN

Ordu Fatsa doğumlu olup Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki lisansının ardından aynı üniversitede yüksek lisansını tamamladı. İngiltere University of Wales'ta doktora yaptı. Ondokuz Mayıs Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'nde akademik ve idari görevlerde bulunduktan sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine devam etmektedir. Ahlak ve mantık konularında çalışmalarına devam etmekte olup "Bilgelik Peşinde", "Din Felsefesine Giriş", "İslam'da Ahlakın Şartı Kaç", "Ahlak ve Etik", "İslam ve Öteki", "Kötülük ve Theodise" gibi yayınlanmış kitapları bulunmaktadır.

tanımlamak yetmez. Çünkü erdemler biraz da kişinin olgunluğu ve ahlaki duygularının gelişmişliği ile ilişkilidir. Oysa adalet, sadece kişilerin olgunluğundan beklenebilecek, deyim yerindeyse adalet-severliğinden umulanla yetinilebilecek bir değer değildir. O, hem hukukun hem de ahlakın temelidir. Hukuk, gerek dağıtıcı adalet denen konumda olan insanları gerekse düzeltici adalet konumunda olan hakimleri, adaletle yani belirleyip kabul edilmiş yasal kurallar çerçevesinde hakkaniyetli davranmak ve hüküm vermekle yükümlü tutar ve bunu yerine getirmeyenlere karşı cebri müeyyideler uygular. Ahlak ise insanlara çeşitli ahlaki davranışları tavsiye eder. Bunların başında da çoğu ahlak sistemine göre adalet gelir. Ahlaki erdemler bazen onları anlatanların tercihine göre öncelik-sonralık ve benzeri tasnife tabi tutmaksızın dağıtım tarzında sunulur bazen de öncelik ve önem sırası başka başka erdemlere verilir. Bize göre, hakkaniyet temelli adalet, toplumsal erdemlerin en başında gelir ve öteki erdemlerin çoğu sorumluluk ve hatta gönüllülük esasına dayanırken adalet erdemi, zorunluluk ve yükümlülük gibi kesin ve kati bağlayıcılığı olan erdemler arasında sayılmalıdır. Adil olmak, hiç kimsenin vicdanına veya gönlüne kalmış bir şey değildir. Herkes adil olmak zorundadır, herkes adaletli olmakla yükümlüdür, hem hukuken hem de ahlaken.

Ahlakın temel konusu “iyi” ile “adalet” arasında nasıl bir ilişki var?

İyi ve kötü kavramları ve özellikle de iyi kavramı, ahlakın en temel iki kavramıdır. İyi ve kötü kavramlarının yanında doğru ve yanlış kavramları da önemlidir. Bunlar arasında en geniş anlamlı ve en geniş kapsamlı olan iyi kavramıdır. İyi, ahlaki açıdan doğ-

ru bulunan ve sahibi ahlaken övülen davranışlarının kriterini oluşturduğu gibi ahlaki idealle ilgili tavsiyelerin de zirvesini gösterir. Ahlaki değerler sisteminin en genel kavramı iyi kavramıdır. İyi, ahlaken uygun bulunan bireysel huylar ve toplumsal davranışlar kümesinin genel adıdır yahut mantık tabiriyle cinsidir. Ahlaki iyi kümesinin veya cinsinin içinde barındırdığı pek çok türü vardır. İşte adalet, ahlaki iyinin türlerinden bir türdür. Ahlaki iyilikler kümesi; adalet, dürüstlük, merhamet, yardımlaşma, cömertlik,

.....
Toplumla ilgili normatif bilimler dendiğinde akla ilahiyat, hukuk ve ahlak gelir. Bu üçünün ortak yönü, bireyler ve aileler başta olmak üzere tüm toplumsal grupların nasıl yaşamaları gerektiği, neleri yapıp nelerden kaçınmaları gerektiği konusunda insanlara rehberlik etmeleri, onlara yol göstermeleri ve bu yönde çeşitli ilkeler ve kurallar koymalarıdır.

sevgi gibi pek çok iyiliği içine alır, adalet de bunlardan biridir.

Bununla birlikte, az önceki izah tarzında yer verdiğimiz iyi kavramı ile iyilikseverlik kavramı birbirine karıştırılmamalıdır. İyilikseverlik de, ahlaki iyi ile eşit değil, onun türlerinden bir türdür. Tür olarak iyilikseverlik dikkate alındığında ise onun yeri, adaletten sonra gelen bir yerdir. Öncelik daima adalettedir; iyilikseverlik yahut hayır yapma, adaletten sonra gelir, onun üzerine bina olur. Adalet, hem hukuki hem de ahlaki

bir değer iken, iyilikseverlik ahlaki bir kavramdır. Hem hukuki hem ahlaki olan erdemler, öncelikli erdemlerdir; ama zannedildiği kadar ahlaken üstün sayılan erdemler değildir. Çünkü o zaten yapılmak zorunda olan bir şeydir, insan adil olmak zorundadır. İyilikseverlik ise zorunlu olmadığı durumlarda da muhtaç olanlar başta olmak üzere öteki insanlara, hayvanlara vs. gönüllü iyilikte bulunabilmektir. Hem adil hem de iyi olan insan, sadece adil olan insandan elbette daha üstündür.

Batı ahlak felsefesinde, adalet ve iyilik ilişkisi, modern dönemin iki büyük ahlak teorisi arasında birbirinden farklı algılanır. Faydacılar daha ziyade iyiyi önceler ve adaleti de iyi kapsamında değerlendirmeye meylederken, Kantçılar adaleti iyiden bağımsız bir biçimde değerlendirmekte ısrar ederler. Her iki görüşün de kendine göre gerekçeleri vardır ve burada anlatılabilir; ama lafı uzatmadan belirtmek gerekirse, bize göre de, adalet, elbette iyi ile, yani daha basit bir tabirle fayda ve zarar ile irtibatlı olmakla birlikte, ona bağımlı şekilde görülmemeli, doğuracağı iyi yahut faydalı sonuca göre değerlendirilmemeli, aksine başlı başına, bağımsız ve öncelikli bir değer olarak görülmelidir. Gerçek anlamda adil kişi, adaletli bir biçimde verdiği kararın sonucunun sağlayacağı iyiliğe, faydaya veya çıkara bakmayan, hatta adaletle vereceği kararda birtakım kısa vadeli bedeller ödemek zorunda kalacağını bilse bile adaletle ilkeli ve tutarlı bir şekilde bağlılıktan ayrılmayan kişi olsa gerektir.

İslam felsefe ve kelam geleneğindeki ahlak ve adalet teorilerini kısaca özetleyebilir misiniz?

İslam felsefesinin ahlak teorisi, hem İslam dini hem de Antikçağ

durumlarda kendisine başvuru bir kurumdur. Hayatın getirdiği ikilemler durumlarda adil davranışın ne olduğu çoğu zaman ahlak yoluyla, özellikle de din destekli ahlak yoluyla bilinir. İnsanlar bunun gereğini yapar ve ilişkilerinde yeterince ahlaklı davranırlarsa, adaletli de davranmış olurlar. Çünkü adalet, ahlakın eşiğidir; adalet eşiğinden geçmeyen kişinin ahlaklılığından bahsedilemez. Örneğin, adaletsiz yahut haksız şekilde edinilen bir kazanç ile yapılan bir cömertlik, cömertlik veya ahlaklılık sayılamaz. Benzer şekilde, örneğin, adalet ön şartını yerine getirmeyen bir merhametli davranış da, aynı şekilde, sonucu itibarıyla merhamet içerse bile, merhametlilik ve ahlaklılık sayılamaz. Bu sebepten dolayı atalarımız, merhametten maraz doğar demişlerdir. Bu, elbette, her türlü merhamet değil, adalet ön şartını ihlal eden merhamettir. Dolayısıyla, insanlar ahlakın gösterdiği dağıtıcı adalet yoluna ve tavsiyelerine uysalar, hukukun düzeltici adalet müeyyidelerine ihtiyaç bile kalmazdı.

Ama insan doğasındaki çift kutupluluk dikkate alındığında adaletin tesisi için salt ahlakın yeterli olacağını söylemek gerçekçi değildir; her zaman adil bir hukuk sistemine ihtiyaç olur. Bununla birlikte, ahlak, adaletin, hukuk öncesinde de, hukuki yargılama sürecinde hakimın takdir yetkisini kullanırken vicdanının sesini dinleme aşamasında da en önemli unsur ve güvencesidir. Ahlaklı olmayan hakimın adaletle hükmedeceğine güvenmek ve mazlumların haklarının hukuk önünde korunacağından emin olmak bile mümkün değildir. Çünkü hukukta ister istemez hakimın takdir yetkisine bırakılan çok geniş bir alan vardır ve burada hakimın ahlaklılığı, mazlumun en büyük güvencesidir.

Modern dünyada “faydacı ah-

lak” anlayışının egemen olduğu görülüyor. Bu eğilim aşkın bir ahlak anlayışına ve dolayısıyla hayattaki İlahi boyutun erozyonuna sebep olabilir mi?

Faydacı ahlak anlayışının egemenliği, deontolojik alternatifler ve eleştirilere rağmen, ortalama iki asrı buldu. Dünya en büyük ve en kapsayıcı sömürgeci hareketler ve işgalleri bu dönemlerde gördüyse, tek neden üst-yapısal bir ahlak anlayışı olmamakla birlikte, onun etkisinin hiç olmadığını düşünmek de doğru olmasa gerektir. Avrupa devletleri gerek kendi dışlarındaki dünyaya karşı gerekse

.....
Faydacı ahlak, insanın kendisine veya toplumuna, örneğin Batı toplumlarına, kısa vadede fayda sağlayabilir, sahibini daha zengin, daha güçlü, daha müreffeh yapabilir; bununla birlikte, insanlığın tamamına ve insanlığın değerlerinin uzun vadedeki tekamülüne bir fayda sağlamaz.

kendi içlerindeki en büyük ve en kanlı savaşları, utilitarianizm ve pragmatizm gibi çeşitli türden faydacılıkların dünya görüşlerine hakim olduğu dönemlerde yaşadılar. Faydacı ahlak, insanın kendisine veya toplumuna, örneğin Batı toplumlarına, kısa vadede fayda sağlayabilir, sahibini daha zengin, daha güçlü, daha müreffeh yapabilir; bununla birlikte, insanlığın tamamına ve insanlığın değerlerinin uzun vadedeki tekamülüne bir fayda sağlamaz. Burada faydacılık ile faydalılıkçılığı birbirine karıştırmamak gerekir. Başkalarına faydalı olmak,

amel-i salih yapmak, insanların maslahatını gözetmek iyidir; ama bunu izafi sınırlar içinde yapmamak gerekir ve özellikle de hak ve adalet ile fayda karşı karşıya geldiğinde fayda ne kadar büyük bile olsa asla haktan ve adaletten ayrılmamak gerekir.

Bugün “siyaset etiği” kavramından bahsediliyor. Bunu nasıl anlamak gerekir ve toplumun siyasetten beklentilerine cevap verebilmek için siyasette nasıl bir ahlaki dil geliştirilmeli?

Siyaset etiğinin de bağlı olduğu daha genel çerçeve, meslek etiği kavramıdır ve son on yıllarda meslek etiği patlamasından söz edilmektedir. Artık her mesleğin etik ilkeleri, kuralları ve kodları tespit edilmekte ve o mesleğin bu ilkeler çerçevesinde yapılması beklenmektedir. Bu ahlaki kurallar elbette tamamen yeni değildir ama modernite ile birlikte din ve ahlak ile bağları koparılan mesleklerin yeniden hiç olmazsa ahlak ile bağının yeniden kurulması, ahlaqsızlığın zararları iyice görülünce, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmış durumdadır. Siyaset konusunda da olan budur. Antikçağ ve Ortaçağda ahlak ile siyaset arasında yakın bir bağ var iken, Rönesans döneminde özellikle Machiavelli ile birlikte bu bağ koparılmıştır. Ona göre siyasetin ahlak ile zorunlu bir bağı yoktur; asıl amaç siyasettir, iktidarda kalmaktır. Ahlak ise araçlardan bir araçtır; ahlaklılık siyasete yaradığında ahlaklı olunur veya öyle görülür; ahlaqsızlık siyaset için gerekliyse, bunda hiç çekinmeye gerek yoktur. Siyasetçi iki yüzlü olmayı bilmeli, gerektiğinde aslan gerektiğinde tilki gibi davranabilmeli, gerektiğinde rahatlıkla yalan söyleyebilmelidir. Bu Machiavellici anlayış, daha sonra yaygınlaşan liberal siyaset ve onun çoğulcu ve rölativist ahlak anlayışıyla da

birleşince, ahlak siyasetçilerin dilinden düşme de uygulamada bir gereklilik olmaktan çıktı, ahlaksızlıkları ortaya çıktığında da ahlak anlayışındaki çoğulculuk ve yorumculuk imdada yetişip bunlara dayalı yorumlarla vaziyet kurtarıldı. Zaten bu çoğulcu, her tür yoruma açık, görececi anlayış sadece siyasetçi için değil toplum tamamı için geçerli kılındığı için, halk da duruma göre yapılan perspektivist yorumları kabulde zorlanmadı ve sorun çıkarmadı. Ama her zaman veya çoğu zaman olduğu gibi, rölativist ahlak anlayışı güçlünün işine yarar, zayıfı ise mağdur bırakır. Zayıf, güçleninceye kadar nesnel ve evrensel, ilkeli ve tutarlı ahlak ve adalet ister; fakat bir şekilde kendisi güçlü konuma gelirse, bu kez artık, adalet evrensel değil, onun dediğidir. Bu böyle sürüp gider, güçlüler halinden memnundur. Peki buradaki sıkıntı ne? Siz de güçlü olun ya da güçlüden yana olun, olsun bitsin. Burada sadece iki kesimin sıkıntısı devam eder. Biri zayıf olanlar ve şu veya bu sebepten istese de yeterince güçlü konuma geçemeyenler. Diğeri, güçlünün yanına geçmek istese bu mümkünken bunu yapmayı ahlaka uygun bulmayanlar, insanlık ve vicdan adına, hak ve adalet adına hareket edip, güçlü ve zayıf arasında dönem dönem değişen fasit dairede üste çıkmayı değil, bu daireden insanlığın kurtulmasını isteyenlerdir.

Bu açıdan bakıldığında, siyaset de başka bütün iş ve meslek alanları gibi, ahlak kuralları dikkate alınarak yapılmalı, ticari çıkar adına ahlaksız kazanca tenezzül edilmediği gibi, siyasi çıkar adına da edilmemelidir. Örneğin, bir birey yalan söylemeyi dürist olmalı ise, onun alışveriş ettiği tüccar da öyle olmalı, onun yönetim yetkilerini devrettiği siyasetçi de öyle olmalıdır. Ancak burada siyasetçiden



.....
Halkın ahlaki düzeyi düşükse, ahlaki duyarlılığı zayıfsa, siyasi ahlaksızlıklara veya hukuki adaletsizliklere ciddi ve etkili tepkiler göstermesi beklenemez.

veya (din adamları ve belki eğitimciler vb. hariç) başka meslek grubundan insanlardan beklenen ahlakiliğin derecesi, mutlaka en üst derecede ahlaklılık değil, herkes için gerekli ve hatta zorunlu olan ahlaki erdemlerdir. Bunlar da sayıca fazla değildir. Bunlar, doğruluk ve dürüstlük ile bunların zıddı olan yalan söylememek ve aldatmamak, hakkaniyet ve adalet ve bunların zıddı olan haksızlık ve zulüm yapmamak, liyakat ve ehliyet ve bunların zıddı olan ayrımcılık ve kayırmacılık yapmamak gibi belli başlı bazı temel erdemlerdir. Bunlar, erdem etiğinde olduğu gibi kişiye güvenden ziyade deontolojik etikte olduğu gibi ilke meselesi olmalı ve bunlara uyulup uyulmadığı halkın denetleyici gözünde önemli olmalıdır.

Ahlak ve adalet, bütün insanla-

rın temel taleplerinin başında gelir ama sanıyorum çözümü dışarıda veya başkasında değil öncelikle kendimizde aramalıyız.

Mutlaka. Az önce de dediğimiz gibi siyasetin ahlaklı yapılmasını ve siyasetçinin ahlaklı olmasını sağlayacak olan da siyasetçiden önce halkın kendisidir. Halkın ahlaki düzeyi düşükse, ahlaki duyarlılığı zayıfsa, siyasi ahlaksızlıklara veya hukuki adaletsizliklere ciddi ve etkili tepkiler göstermesi beklenemez. Temiz toplum, temiz siyasetten önce, temiz bireylerden oluşur. Bizim bütün geleneksel ahlak kitaplarımız, ferdi ahlaktan başlar, sonra aile ahlakına geçer, ondan sonra siyasi ve idari ahlakı ele alır. Kişisel ahlakın özünü oluşturan gelişmiş bir vicdan ve temiz bir kalp, ahlaklılığın çekirdeğidir. Ahlaklılık, çoğu yerde sürüye tabi olmakla değil, kendi vicdanının sesini dinlemekle olur. Peygamberimiz de, iyinin ne olduğunu sormaya gelen bir sahabi-sine, gerekli tanımları yaptıktan sonra son olarak fetva verenler veya ahlaki tavsiyede bulunanlar sana ne söylerlerse söylesinler, dinle ama son kararı kendi kalbine, kendi vicdanına göre ver demişti. Bunun için, asıl ve öncelikli olan kendi ahlaki durumumuzla ilgilenmek ve onu geliştirmektir. Başkaları ile ilgilenmek, elbette önemsiz değildir ve hem toplumsal sorumluluğumuzun hem de dini 'emr-i bi'maruf ve nehy-i ani'l-münker' yükümlülüğümüzün gereğidir. Bununla birlikte, işin başı kendimiziz ve Maide suresi 105. ayette belirtildiği gibi, biz kendimizi düzeltir ve doğru yolda olursak, yoldan sapan kimseler de yoldan ayrılan kitleler de bize zarar veremez.

Hocam bize zaman ayırdığınız ve bu doyurucu açıklamalarınız için teşekkür ederim.

Ben teşekkür ederim.